

La metodología utilizada es adecuada y rigurosa. El estudio está bien estructurado, dentro de las limitaciones que el uso de una documentación amplia y variada, pero limitada por las características del mismo (es un trabajo de fin de máster), plantea. Cualquiera que se haya aventurado a investigar en los protocolos notariales sabe lo difícil que resulta desprenderse de ellos y renunciar a seguir indagando. En un trabajo de estas características se hizo lo que procedía: realizar catas en diversos fondos, sin afán de exhaustividad, y establecer algunas comparaciones (concretamente con Valencia y Cataluña) para poder presentar una panorámica y mostrar las posibilidades del tema con de cara al futuro.

La exposición en general es clara y coherente, salvo unos (pocos) párrafos en los que se percibe cierta precipitación (¿cansancio?) a la hora de ensamblar algunas noticias documentales (p. 85, p. 94). Tal vez también se deba a ello la repetición del párrafo sobre la cofradía de Santa Eulalia de los mercaderes catalanes de Zaragoza (pp. 84-85, 95).

En cuanto a la bibliografía, la autora ha realizado un gran esfuerzo por reunir todo lo que sobre cofradías medievales se había publicado en España hasta 2011. Quizás debería haber prestado un poco más de atención a la *Historia eclesiástica de Zaragoza* de Diego de Espés, a la que me he referido anteriormente. De haberlo hecho, sin duda habría advertido que buena parte de los datos que ha ido entresacando de las obras de diversos autores estaban registrados allí.

Esther Tello ha demostrado que con los materiales (buenos y variados) existentes en los archivos y en la bibliografía, buen método, buena base, minuciosidad y buena cabeza el conocimiento de las hermandades socio-benéficas del Aragón medieval puede alcanzar resultados óptimos. A partir de ahora, se dispone de una base de datos de 164 cofradías medievales aragonesas, de las que 74 están radicadas en Zaragoza. Sin duda no están todas las que son, pero es un punto de partida importante para acometer esa gran obra que el tema está reclamando. Teniendo en cuenta que se trata de una opera prima, auguramos a Esther una brillante carrera investigadora. Esperemos que la crisis económica que desde hace años se ceba en la investigación y la cultura de este país no supongan un freno para que en un futuro no muy lejano pueda retomar el tema y concluirlo.

ASUNCIÓN BLASCO MARTÍNEZ
Universidad de Zaragoza

M. Elisa VARELA, Gerardo BOTO (eds.), *L'amor a l'Edat Mitjana: experiències i invencions / El amor en la Edad Media: experiencias e invenciones*, Girona, Documenta Universitaria, 2013, 182 pp. (Estudis de Cultura Escrita i Visual; 1) ISBN 978-84-9984-180-9.

M. Elisa Valera Rodríguez, professora de paleografia i història medieval a la Universitat de Girona, i Gerardo Boto, especialista en arquitectura i arts plàstiques medievals, són els editors d'aquest volum de títol intencionadament ampli dedicat a l'amor a l'Edat Mitjana. El llibre s'obre amb una introducció que primer es presenta en català i, tot seguit, en castellà. Aquesta decisió sembla conseqüent amb la idea

d'oferir el títol també en versió bilingüe. Tanmateix, dels set articles que inclou el volum, n'hi ha dos escrits en italià i cinc en castellà, però cap en català. Sens dubte, es tracta d'un exercici de plurilingüisme sa i digne de lloança, però el lector trobarà a faltar alguna aportació redactada en català o, almenys, una referència per part dels editors als criteris que els han impulsat a oferir el títol i la introducció en dues llengües, una de les quals no torna a aparèixer enlloc més a la resta del volum.

Qüestions de política lingüística a banda, la introducció dedica els primers paràgrafs a justificar el títol del llibre, que, com avançàvem més amunt, pot resultar vague i desconcertant per al públic que s'hi acosti esperant obtenir-ne detalls més concrets del contingut. Així, els editors, segurament sent conscients d'aquesta ambigüitat, defineixen el terme "invencions" que han fet servir al subtítol, i formulen el seu propòsit de diferenciar les recreacions de l'amor (no només artístiques, sinó també teòriques o moralitzants) de les experiències viscudes. Aquest objectiu sembla prou ambiciós, tenint en compte que el tema d'estudi és la civilització medieval, i que l'escassetat de testimonis fa que sigui extremadament difícil, si no impossible, esbrinar què és realitat i què és ficció o, com diuen els editors, "recreacions".

Una altra de les fites dels editors és superar la concepció de l'amor en tant que tema recurrent de la literatura universal per mostrar-lo com un conjunt de relacions variades entre els éssers humans, que s'han donat al llarg de la història i que perviuen en l'actualitat, en diferents contextos. Després de constatar desacomplexadament els condicionaments inevitables que comporta la diferència sexual, Varela i Boto reivindiquen el paper fonamental de la dona en aquesta varietat de relacions humanes. La declaració d'intencions dels editors culmina, al fil de les idees que María Zambrano va exposar en diferents parts de la seva obra, afirmant la necessitat de l'amor, desinteressat i en estat pur, en el món contemporani, com a eina que ens ajuda a relacionar-nos amb allò que ens envolta.

L'argumentació que els editors fan de la necessitat de publicar un volum d'aquestes característiques és vehement i ferma, i va acompanyada de referències bibliogràfiques que contribueixen a definir el marc teòric de les seves idees. Tot i així, els objectius formulats a l'inici del volum semblen esvair-se en el decurs de la lectura, ja que l'enfocament psicològic, filosòfic i, en ocasions, antropològic de la introducció contrasta vivament amb el caràcter filològic dels assajos que la segueixen. Certament, totes les contribucions tracten de l'amor a l'Edat Mitjana, en variants diverses, però no sempre és evident el vincle entre els propòsits dels editors i els dels autors dels articles. Un resum dels continguts del llibre ens ajudarà a il·lustrar aquesta característica.

A *La misoginia tra Medio Evo ed Umanesimo: l'Alberti riscrittore di Walter Map*, Francesco Furlan analitza la *Risposta fatta a uno singulare amico*, vulgarització que Leon Battista Alberti va fer de la *Dissuasio Valerii ad Ruffinum philosophum ne uxorem ducat*, de Walter Map. Per a Furlan, l'obra de Map, extraordinàriament popular en el seu gènere durant el trànsit de l'Edat Mitjana al Renaixement, és un exemple de com la literatura misògina no conté un rebuig només de la dona, sinó també de l'amor que aquesta inspira. Furlan compara els textos de Map i d'Alberti, centrant-se, primer, en els manuscrits, i després en l'estil, per demostrar que l'atribució d'idees misògines a Alberti, encara que és inqüestionable, ha de ser revisada i matisada.

L'article de Victoria Cirlot, *El amor cortés y la mitología del olvido y el recuerdo. A propósito de El caballero del león de Chrétien de Troyes*, estudia el procés

d'elaboració del mite de l'oblit i el record per part de Chrétien, i mostra com aquest, tot respectant l'estructura mítica tradicional, adapta el mite als interessos de l'entorn cortesà i cavalleresc on desenvolupa la seva obra. Cirlot compara *El cavaller del lleó* amb *El conte del Grial*, del mateix Chrétien, i amb el cicle de *L'anell del nibelung* de Richard Wagner, ja que en totes aquestes obres apareix el mite de l'oblit i el record. Amador Vega Esquerra demostra, a *Ramon Llull y el principio contemplativo de la acción predicativa*, com el mètode de l'*Ars combinatoria* del mallorquí ofereix no només les veritats essencials de la fe cristiana, sinó també una justificació lògica que permeti entendre-les a aquells individus que, tot i no compartir les mateixes creences, busquen la veritat. En aquest sentit, afirma Vega Esquerra, Llull pretenia oferir un conjunt de principis generals que fossin vàlids per a tots els homes.

Amore e desiderio nella Toscana del tardo medioevo és la contribució de Maria Serena Mazzi. L'autora posa de manifest la dificultat de definir el paper de l'amor i del desig a la societat medieval, ja que els referents de què disposem (els preceptes religiosos i l'ideari de l'amor cortès) són expressions extremes que impliquen el perill de perdre el contacte amb la realitat dels usos socials. Mazzi es proposa de reconstruir aquesta realitat en el context de la societat toscana baixmedieval per mitjà de l'anàlisi de diferents tipus de documents: literaris, educatius, doctrinals, legals, administratius... L'autora parteix del plantejament que la forma com s'expressen els impulsos sexuals és el resultat de la combinació entre l'instint, les possibilitats concretes de realització i les regles del grup social corresponent. La diversitat de fonts també és present a *Medicinas para amar. Cómo recobrar la virilidad según la literatura médica medieval*. En aquest article, Paloma Moral de Calatrava estudia, per una banda, els remeis que existien per combatre la impotència masculina, i, per l'altra, aliments que es consideraven afrodisíacs. Els tractaments que esmenta Moral de Calatrava eren coneguts per jueus, musulmans i cristians, i es trobaven recollits en obres de diferents caràcters: tractats universitaris de medicina, manuals per a practicants no qualificats i llibres de màgia.

L'article de Pepe Rey, *Seducir de oídas: notas sobre la lírica musical amorosa en la Edad Media*, aborda la qüestió del cant com a instrument de seducció. Rey comenta cançons en veu femenina (*jarchas* i *cantigas de amigo*), les *cantigas* de Santa Maria d'Alfons X el Savi i, en tercer lloc, les cançons (en la major part no conservades) del *Libro de Buen Amor*. Aquesta obra de l'anomenat Juan Ruiz és la protagonista de l'últim article del volum, *El amor en el Libro de Buen Amor*, d'Alberto Blecha. Com afirma el mateix autor, el text és una versió ampliada i actualitzada del pròleg a la seva edició de l'obra, publicada a Càtedra l'any 1992. Blecha hi manté la mateixa interpretació: davant dels crítics que defensen l'ambigüitat dels propòsits de l'autor del *Libro de Buen Amor*, l'estudiós afirma que no hi ha ambigüitat, i que el suposat Juan Ruiz va voler escriure una obra didàctica amb ensenyaments profitosos i, alhora, delectables. Després d'aquesta darrera aportació, el llibre conclou amb els perfils acadèmics dels editors i dels autors que hi han contribuït.

El grau d'ambició i d'assoliment científic dels assajos que formen part del volum és notable. Els autors, veus reputades en les especialitats corresponents, ofereixen una visió acurada i moderna de les qüestions que aborden, per la qual cosa la qualitat del conjunt és indiscutible. En alguns casos s'adverteix de manera més o menys clara la relació de l'article amb el tema general del llibre. L'exemple més repre-

sentatiu és el de l'article de Maria Serena Mazzi, que ofereix una descripció rica, lúcida i il·lustrativa de les dues cares de la vivència amorosa (experiències i invencions) a la Toscana de finals de l'Edat Mitjana. D'una manera semblant, Paloma Moral de Calatrava ens parla d'experiències concretes de l'amor a l'Edat Mitjana, com la regulació dels casos de dissolució matrimonial i les tècniques, més o menys erudites, que es practicaven per combatre la impotència. També l'article d'Alberto Blecuia és una bona mostra de com una obra literària medieval integra en el seu desenvolupament tant experiències com invencions de l'amor. En altres ocasions, la relació, encara que no sigui tan òbvia, és perceptible. Així, Victoria Cirlot vincula l'oblit d'Yvain (a causa del qual ignora la petició que li ha fet la seva dona de tornar al seu costat en una data determinada) amb la desorientació i la pèrdua d'un mateix, per la qual cosa el record, o el recobriment de la memòria –que, en aquest cas concret, representa el record de l'amor– reïntegra l'individu a la seva identitat i li retorna l'equilibri.

Tanmateix, hi ha altres articles que, tot i mantenir el nivell d'excel·lència del conjunt, no hi acaben d'encaixar de manera natural. És el cas de la contribució de Francesco Furlan, que, en el seu rigor filològic, s'allunya dels plantejaments abstractes que els autors han exposat a la introducció. L'assaig d'Amador Vega Esquerra, si bé fa palesa la voluntat conciliadora de les possibilitats de diàleg que obre el sistema de Llull, no es relaciona explícitament amb les experiències ni amb les invencions a què, en principi, està dedicat el volum. D'una manera similar, a l'article de Pepe Rey es troba a faltar una explicació més extensa de l'aspecte pràctic de l'ús de les cançons com a instrument de seducció, de manera que el contingut de l'assaig es pugui relacionar clarament amb les experiències de l'amor.

Pel que fa als aspectes formals, hi ha alguns detalls de l'edició en els quals es podria haver posat més cura: incoherències en la disposició i la presentació dels elements que formen la introducció a cada article (per exemple, en la presència dels títols, els resums i les paraules clau en la llengua original de cada article i en anglès, que no es mantenen amb els mateixos criteris al llarg de tot el llibre); confusions entre diferents llengües (barreges d'ortografia catalana i castellana, pàgina 8, nota 4; pàgina 10, nota 7; pàgina 51, i contraportada; barreges de castellà i anglès, pàgina 116, nota 28); discrepàncies en els criteris tipogràfics (com en l'ús dels guions a la pàgina 42); i errors tipogràfics de diverses menes ("la Aventura del Fuente", pàgina 43; "los Nombre", pàgina 70; "la identificación de Pedro Hispano (...) ha sido puesto en duda", pàgina 114, nota 23; "una texto", pàgina 124, nota 48; "La incapacidad para el acto carnal con una mujer o con todas ellas fue considerado", pàgina 127; "del prologo", pàgina 166, nota 19; "relacions amores", contraportada).

En conjunt, el volum ofereix una aproximació audaç i eclèctica a l'estat actual de la recerca sobre l'amor a l'Edat Mitjana. Les incoherències que els lectors podran detectar entre les intencions dels editors i el contingut d'alguns dels articles no els impediran de gaudir de la qualitat superior dels estudis ni del caràcter inspirador de les idees que s'hi exposen.

MARION CODERCH
Durham University